הלכה · משנה תורה · מפרשים · כסף משנה · ספר מדע

כסף משנה על משנה תורה, הלכות תשובה

רבנו יוסף קארו [מרן הבית יוסף]

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

כסף משנה על משנה תורה, הלכות תשובה

רבנו יוסף קארו [מרן הבית יוסף]

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/כסף-משנה-על-משנה-תורה-הלכות-תשובה/
הקובץ נוצר ב־18 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611162349 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 4
הלכה א 4
הלכה ב 4
הלכה ג 5
הלכה ד 6
פרק ב 6
הלכה א 6
הלכה ב 6
הלכה ג 6
הלכה ד 7
הלכה ה 7
הלכה ו 8
הלכה ז 8
הלכה ח 8
הלכה ט 8
הלכה י 8
הלכה יא 9
פרק ג 9
הלכה ב 9
הלכה ג 9
הלכה ד 9
הלכה ה 9
הלכה ז 11
הלכה ח 12
הלכה ט 12
הלכה יד 13
פרק ד 14
הלכה א 14
הלכה ג 14
פרק ה 15
הלכה ב 15
הלכה ה 15
פרק ו 15
הלכה ה 15
פרק ז 16
הלכה ב 16
הלכה ד 16
הלכה ה 16
הלכה ח 16
פרק ח 16
הלכה א 16
הלכה ב 17
הלכה ד 17
הלכה ז 17
הלכה ח 18
פרק ט 18
הלכה ב 18
פרק י 18
הלכה ד 18
הלכה ו 18

פרק א

הלכה א

איש או אשה וכו'. והתודו את חטאתם אשר עשו זה וידוי דברים: מצאתי כתוב דאיתא בספרא פ' אחרי מות: כיצד מתודין וכו'. יומא פ' אמר להם הממונה (יומא ל"ו:) ת"ר כיצד מתודה עויתי פשעתי חטאתי וכו' וכן במשה הוא אומר נושא עון ופשע וחטאה דברי ר"מ וחכ"א עונות אלו הזדונות פשעים אלו המרדים חטאים אלו השגגות ומאחר שהתודה על הזדונות ועל המרדים חוזר ומתודה על השגגות אלא כך היה מתודה חטאתי עויתי פשעתי וכן בדוד הוא אומר חטאנו עם אבותינו העוינו הרשענו וכן בשלמה הוא אומר חטאנו והרשענו ומרדנו וכן בדניאל הוא אומר חטאנו והעוינו והרשענו ומרדנו אלא מהו שאמר משה נושא עון ופשע וחטאה אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע בשעה שישראל חוטאים לפניך ועושים תשובה עשה להם זדונות כשגגות אמר רבה בר שמואל אמר רב הלכה כדברי חכמים:

וכן בעלי חטאות וכו'. זה פשוט שהרי מביא ראיה מהכתוב ובהדיא אמרו בפ"ק דשבועות (דף י"ג.) שחטאת ואשם אין אין מכפרים אלא על השבים:

וכן כל מחוייבי מיתות וכו'. משנה בסנהדרין פרק נגמר הדין (סנהדרין דף מ"ג) כל המומתין מתודין שכל המתודה יש לו חלק לעוה"ב שכן מצינו בעכן שהתודה שא"ל יהושע יעכרך ה' היום הזה היום הזה אתה עכור ואי אתה עכור לעתיד לבא:

וכן החובל כו'. משנה בב"ק סוף החובל (בבא קמא דף צ"ב.). אע"פ שנותן לו אינו נמחל לו עד שיבקש ממנו מחילה. ומ"מ מאי דמפיק לה רבינו מכל חטאות האדם צ"ע היכא מייתי לה [בילקוט פ' נשא איתא הכי בשם ספרי זוטא]:

הלכה ב

שעיר המשתלח מכפר וכו'. משנה פ"ק דשבועות (דף ב'.) ועל שאר עבירות שבתורה הקלות והחמורות והזדונות והשגגות הודע ולא הודע עשה ולא תעשה כריתות ומיתות ב"ד שעיר המשתלח מכפר. ובגמ' (י"ב:) היינו קלות היינו עשה ול"ת היינו חמורות היינו כריתות ומיתות ב"ד הודע היינו מזיד לא הודע היינו שוגג אמר רב יהודה הכי קאמר על שאר עבירות שבתורה בין קלות בין חמורות בין שעשאן בשוגג בין שעשאן במזיד אותן שעשאן בשוגג בין שנודע לו ספיקן בין שלא נודע לו ספיקן ואלו הן קלות עשה ולא תעשה אלו הן חמורות כריתות ומיתות ב"ד ואמרינן דאליבא דרבי אפילו לא עשה תשובה שעיר המשתלח מכפר אבל אליבא דרבנן דוקא בשעשה תשובה שעיר

המשתלח מכפר אבל אם לא עשה תשובה אין מכפר, וידוע דאין הלכה כרבי מחביריו ולכך כתב רבינו והוא שעשה תשובה:

ומ"ש אבל אם לא עשה תשובה אין השעיר מכפר לו אלא על הקלות. ק"ל דהתם משמע דלרבנן אפילו עבר אעשה אם לא עשה תשובה אין שעיר מכפר ולרבי אפילו על החמורות מכפר בלא תשובה חוץ מפורק עול ומגלה פנים בתורה ומפר בריתו בבשר וצ"ע:

ומה הן הקלות וכו'. כבר נתבאר במימרא דרב יהודה שכתבתי דחמורות היינו כריתות ומיתות ב"ד וקלות היינו עשה ולא תעשה. ובפ' בתרא דיומא (דף פ"ה:) תניא אלו הן קלות עשה ול"ת חוץ מלא תשא ואע"ג דדחי התם ואוקי דכל ל"ת שלא ניתק לעשה מהחמורות וכי קאמר חוץ מלא תשא וכל דדמי ליה הא אסיקנא תנאי היא וכיון דר' יהודה אמר בשבועות פ"ק [י"ב:] דחמורות היינו כריתות ומיתות ב"ד ולא הזכיר ל"ת שלא ניתק לעשה אלמא ס"ל דכל לא תעשה הוי בכלל קלות ולא קיימא לן כסתם מתני' דיומא דסברה דלא תעשה שלא ניתק לעשה חמורות הן דהא ר' יהודה בפ"ק דשבועות [שם] אליביה דנפשיה הוא דקאמר אלו הן קלות ואלו הן חמורות ולא מפליג בין ניתק לעשה ללא ניתק. וא"ת גם לא מפליג התם בין שאר לאוין ללא תשא ולמה כתב רבינו שיש חילוק ביניהם יש לומר דמלא תשא ליכא הוכחה מהתם דכיון דאינה אלא מצוה אחת לא חש לאפוקה אבל כל מצות לא תעשה שלא ניתק לעשה דטובא נינהו אם איתא דליתנהו בכלל קלות ה"ל לפרושי ותדע דלרב יהודה לא תשא בכלל חמורות היא דאלת"ה רב יהודה דלא כמאן דאי כסתם מתניתין דיומא כל ל"ת שלא ניתק לעשה בכלל חמורות היא ואי כאידך תנא הא לא תשא בכלל חמורות היא אלא ודאי כדאמרן:

הלכה ג

בזמן שאין בית המקדש קיים התשובה מכפרת. כלומר דרך כלל וכמו שביאר הוא ז"ל בסמוך:

ומ"ש אפילו רשע כל ימיו וכו'. פ"ק דקידושין (דף מ':) ברייתא דרשב"י. ופ"ק דר"ה (דף י"ח): [לא מצאתי שם]:

ועצמו של יוה"כ מכפר וכו'. משנה פרק בתרא דיומא (דף פ"ה:) מיתה ויוה"כ מכפרים עם התשובה ובגמ' נימא דלא כרבי דאמר בין עשה תשובה בין לא עשה תשובה יוה"כ מכפר ואע"פ דדחי התם ואמר אפילו תימא רבי מ"מ רבנן פליגי עליה כדמשמע בפ"ק דשבועות ולא קי"ל כרבי מחביריו לכן כתב רבינו ועצמו של יוה"כ מכפר לשבים כלומר אבל לא לשאינם שבים:

הלכה ד

אע"פ שהתשובה מכפרת וכו' עד סוף הפרק. ברייתא שם שאל רבי מתיא בן חרש את ראב"ע ברומי שמעת ארבעה חלוקי כפרה שהיה רבי ישמעאל דורש אמר לי' שלשה הן ותשובה עם כל אחד מהן כלומר שלשה הם הנחלקים שיש עבירה שהיא נצרכה לכלם עבר על עשה כו' ושב אינו זז משם עד שמוחלין לו וכו' ומסיים בה כלשון רבינו:

פרק ב

הלכה א

אי זו היא תשובה גמורה וכו'. בפרק בתרא דיומא (שם) [דף פ"ו:] מימרא דרב יהודה: **אפילו עבר כל ימיו וכו'**. כבר כתבתי בפרק שקודם זה דאיתא בפרק קמא דקדושין (דף מ':). אבל הא
דקאמר אפילו ביום מיתתו שנאמר עד אשר לא תחשך וכו'. (שבת פרק כ"ג דף קנ"א.):

הלכה ב

ומה היא התשובה וכו' ויעיד עליו יודע תעלומות וכו'. וא"ת מה ראיה מביא מולא נאמר עוד אלהינו וכו'. ויש לומר דהכי קאמר יקח לעד להשי"ת עליו שלא ישוב לחטוא עוד שנאמר ולא נאמר עוד וכו' כלומר שתחלת הפסוק הוא קחו עמכם דברים ושובו אל ה' ומה תאמרו לא נאמר אלהינו למעשה ידינו שהיא עבודת כוכבים הרי פשטיה דקרא שלוקח לשם יתברך לעד עליו שלא ישוב עוד לאותו עון:

הלכה ג

כל המתודה בדברים וכו'. ריש פרק ב' דתעניות (דף ט"ז.) אמר רב אדא בר אהבה אדם שיש בו עבירה ומתודה ואינו חוזר בו למה הוא דומה לאדם שתופס שרץ בידו שאע"פ שטובל בכל מימות שבעולם לא עלתה לו טבילה זרקו מידו כיון שטבל במ' סאה עלתה לו טבילה שנאמר ומודה ועוזב ירוחם. ומפרש רבינו האי שאינו חוזר בה שאינו גומר בלבו לשוב:
וצריך לפרט החטא וכו'. ברייתא בפ' בתרא דיומא (דף פ"ו:) וצריך לפרוט החטא שנאמר אנא חטא העם הזה חטאה גדולה ויעשו להם אלהי זהב דברי רבי יהודה בן בבא ר"ע אומר אשרי נשוי פשע כסוי חטאה אלא מה זה שאמר משה ויעשו להם אלהי זהב כר' ינאי דא"ר ינאי אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע כסף וזהב שהרבית לישראל עד שאמרו די גרם להם שיעשו להם אלהי זהב. ואע"ג דהלכה כר"ע מחבירו לא פסק רבינו כוותיה משום דאמר התם רב יהודה רמי כתיב אשרי נשוי פשע כסוי חטאה וכתיב מכסה פשעיו

לא יצליח ל"ק כאן בחטא מפורסם כאן בחטא שאינו מפורסם. והא כר' יהודה בן בבא אזלא דאילו לר"ע אפילו מפורסם נמי לא דהא חטא העגל מפורסם הוה ואפלו הכי אמר עליה אשרי נשוי פשע ודריש לויעשו להם לדרשא אחריתי אלא ודאי כר' יהודה בן בבא אתיא וכיון דסבר רב כוותיה הכי נקטינן ואע"ג דרב זוטרא בר טוביה אמר רב נחמן משני האי רמיא דרמי רב כאן בעבירות שבין אדם למקום כאן בעבירות שבין אדם לחבירו והאי שינויא מצי אתי כר"ע ופסקה רבינו להההיא שנוייא סובר דמ"מ הלכה כר' יהודה בן בבא כדמשמע מדרב יהודה אמר רב. ומיהו אין נראה כן מדברי הרי"ף והרא"ש ז"ל ויש ראיה לדברי רבינו מדאיפליגו התם על עבירות שהתודה עליהם ביוה"כ שעבר אם יכול להתודות עליהם ביוה"כ אחר אם לאו וע"כ במפרש חטאיו מיירי אלמא דלדברי הכל כל שלא התודה עדיין עליהם צריך לפרטם:

הלכה ד

מדרכי התשובה וכו'. פרק קמא דראש השנה (דף ט"ז:) אמר ר' יצחק ארבעה דברים מקרעין גזר דינו של אדם ואלו הן צדקה צעקה שנוי השם ושנוי מעשה ויש אומרים אף שנוי מקום, ואל חמשה דברים אלו רמז רבינו בדבריו אלה:

הלכה ה

ושבח גדול לשב וכו'. פרק בתרא דיומא (דף פ"ו:) אמר רב יהודה רב רמי כתיב אשרי נשוי פשע וכתיב מכסה פשעיו לא יצליח ל"ק כאן בחטא מפורסם כאן בחטא שאינו מפורסם רב זוטרא בר טוביה אמר רב נחמן כאן בעבירות שבין אדם למקום כאן בעבירות שבין אדם לחבירו:

וכתב הראב"ד א"א וכן עבירות המפורסמות וכו' ויתבייש ברבים, עכ"ל. כוונתו לומר דהיינו דאמר כאן בחטא מפורסם כאן בחטא שאינו מפורסם. ומדקדק בלשון רבינו ימצא דלא קאמר דעבירות שבינו למקום אינו צריך לפרסמם אלא כשאינם מפורסמים שכך כתב ועזות פנים היא לו אם גילם ואילו היו מפורסמים לא הוה שייך לומר אם גילם דהא גלויים ועומדים הם וג"כ בסוף דבריו יוכיח דקאמר וטובה היא לו שלא נתגלה עונו ואי במפורסמים הרי אע"פ שהוא לא גילם כבר נתגלו אלא ודאי כדאמרן. וסובר רבינו דחטא מפורסם שבינו למקום לא דמי לעבירות שבין אדם לחבירו דבעבירות שבין אדם לחבירו מצוה לפרסמם כדי שימחול לו חבירו אבל בעבירות שבינו למקום נהי דאין לו להעלימם כשיאמרו לו עברת עבירה פלונית לא יאמר לא עברתי כיון שנתפרסם אלא יאמר עברתי ואני שב בתשובה שלימה לפני המקום מ"מ אינו מצווה לפרסמם

שאולי יהיה שם אדם שלא ידע בדבר ועכשיו ידע ואיכא חילול השם ולכך לא כתב רבינו שבעבירות שבינו לבין המקום מצוה לפרסמן:

הלכה ו

אף על פי שהתשובה וכו'. פ"ק דר"ה (דף י"ח.) א"ר שמואל בר אוניא משמיה דרב מנין לגזר דין של ציבור שאפילו שנחתם מתקרע שנאמר מי כה' אלהינו בכל קראנו אליו והא כתיב דרשו ה' בהמצאו התם ביחיד ויחיד אימת אמר רב נחמן אמר רבה בר אבהו אלו עשרה ימים שבין ר"ה ליוה"כ:

הלכה ז

ומצות וידוי וכו' עד בברכה רביעית. הכל ברייתא פרק בתרא דיומא (דף פ"ז:):

הלכה ח

הוידוי שנהגו בו וכו'. שם נחלקו אמוראי מה אומר ובסוף כלם אמר בר המדורי הוה קאימנא קמיה דמר שמואל והוה יתיב כי מטא שליח ציבור לאבל חטאנו קם אכרעיה אמינא ש"מ עיקר וידויא האי הוא:

עבירות שהתודה עליהם וכו'. ברייתא שם [פ"ו:] פלוגתא דרבי אליעזר בן יעקב ות"ק ופסק כרבי אליעזר בן יעקב דמשנתו קב ונקי:

הלכה ט

אין התשובה וכו'. משנה שם [פ"ה:]:

אע"פ שהחזיר לו וכו'. משנה בב"ק סוף החובל (בבא קמא דף צ"ב.):

אפילו לא הקניט את חבירו אלא בדברים וכו' עד מניחו והולך לו. מימרא דר' יצחק פרק בתרא דיומא (דף פ"ז:):

ואם היה רבו וכו'. כ"כ הרי"ף והרא"ש, ונראה שטעמם מדגרסינן בגמ' (שם) דרב הלך י"ג פעמים לבקש מחילה מרבי חנינא והיכי עביד הכי והאמר ר"י בר חנינא כל המבקש מטו מחבירו אל יבקש ממנו יותר מג' פעמים רב שאני. ומפרשים דה"ק דר' חנינא הוה רבו וכשהוא רבו שאני משאר בני אדם שצריך לבקש ממנו אפילו כמה פעמים. ורש"י לא פירש כן:

הלכה י

אסור לאדם להיות אכזרי וכו'. שם בההיא עובדא דר' חנינא היכי עבד הכי והאמר רבא כל המעביר על מידותיו מעבירין לו על כל פשעיו. ובסוף החובל (בבא קמא צ"ב.) תנן מנין שלא יהא המוחל אכזרי שנאמר ויתפלל אברהם אל האלהים:

הלכה יא

החוטא לחבירו וכו'. פ' בתרא דיומא [פ"ו.] מימרא דר"י בר חנינא:
ומה שאמר ואם היה חייב לו ממון. בב"ק ק"ג במשנה:

פרק ג

הלכה ב

אדם שעונותיו מרובים וכו': **כתב** הראב"ד א"א לא כמו שהוא סובר וכו' ועיקר דבר זה ביבמות [דף נ'.] עכ"ל. וי"ל שטעם רבינו וראיתו מדאמרינן בסוף פ"ק דקידושין [מ':] וכתבו רבינו בסמוך לעולם יראה אדם עצמו כאילו חציו זכאי וחציו חייב וכן יראה לכל המדינה ולכל העולם עשה מצוה אחת אשריו שהכריע לו ולכל העולם ולכל המדינה לכף זכות עבר עבירה אחת אוי לו שהכריע עצמו וכל המדינה וכל העולם לכף חובה ולמאי אמר אם הכריע עצמו ומדינתו וכל העולם לכף חובה אלא לומר שכיון שהוכרעו לכף חובה מיד הם אובדים וכמו שהביא רבינו ראיה מסדום ועמורה. ומה שהקש' הראב"ד כי יש רשעים חיים הרבה כבר תירץ זה רבינו במה שכתב ושיקול זה אינו לפי מנין הזכיות וכו' ואין שוקלין אלא בדעתו של אל דעות. הרי שכבר אפשר שיראה לנו שהוא רשע גמור ועשה מצוה שבעבורה ראוי שיזכה כענין שנאמר באביה יען נמצא בו דבר טוב:

הלכה ג

כל מי שניחם וכו'. סוף פ"ק דקידושין (דף מ':) רשב"י אומר אפילו צדיק גמור כל ימיו ומרד באחרונה איבד את הראשונות שנאמר וצדקת הצדיק לא תצילנו ביום רשעו ופריך ונהוי כמחצה עונות ומחצה זכיות כלומר ולמה איבד את הראשונות אמר ר"ל בתוהא על הראשונות:
וכשם ששוקלים וכו'. פ"ק דראש השנה (דף ט"ז:) מימרא דרבי כרוספדאי אמר רבי יוחנן:

הלכה ד

לפיכך צריך כל אדם שיראה עצמו וכו' עד זה שצדק הכריע את כל העולם לזכות והצילו. ברייתא ספ"ק דקידושין (דף מ':.):

הלכה ה

בשעה ששוקלים עונות אדם וכו'. פרק בתרא דיומא (דף פ"ו:) תניא ר"י בר יהודה אומר עבר אדם עבירה פעם ראשונה ושניה מוחלין לו שלישית אין מוחלין לו שנאמר הן כל

אלה יפעל אל פעמים שלש עם גבר והתניא שלישית מוחלין לו רביעית אין מוחלין לו הא ביחיד הא בצבור, זו היא גירסת הרי"ף והיא גירסת רבינו והראב"ד לא היה גורס כן ולפיכך כתב ואין הפרש בגמרא בין יחיד לצבור ולא ידעתי מאין מצאו, ודע דגרסינן בפ"ק דר"ה ב"ש אומרים שלש כיתות ליום הדין צדיקים גמורים נכתבים ונחתמים לאלתר לחיים. רשעים גמורים נכתבים ונחתמים לאלתר למיתה בינונים יורדים לגיהנם ומצפצפים ועולים וב"ה אומרים רב חסד מטה כלפי חסד. תנא דבי ר"י מעביר ראשון ראשון וכך היא המדה אמר רבא ועון עצמו אינו נמחק דאי איכא רובא עונות מיחשב בהדייהו. וא"ת כיון שכתב ואם נמצאו זכיותיו כנגד עונותיו אשר משלישי ואילך מעבירין על כל עונותיו ראשון ראשון א"כ מיד הוא נחתם לחיים והיאך כתב למעלה שהבנוניים תולים אותם עד יוה"כ ואם לא עשו תשובה נחתמים למיתה. וי"ל דלעיל מיירי בר"ה ואז אין מעבירין ראשון ראשון אלא מונין כל עונותיו גם את הראשון גם את השני והכא מיירי בשעת מיתתו לדעת אם ילך לגן עדן או לגיהנם. וא"ת א"כ דבשעת מיתה מיירי היכי קאמר בד"א ביחיד אבל בצבור תולין וכו' דהא בצבור לא שייך בשעת המיתה שכל הצבור אין מתים ביום אחד לשנאמר שנידון כאחד אם ילכו לגן עדן או לגיהנם, ועוד שאמר תולין להן ובשעת המיתה לא שייך תולין. וי"ל דשייך לומר שהצבור נדונים כאחד אם ילכו לג"ע או לגיהנם והא כיצד אם כל אחד מהצבור לא עשה עון בפני עצמו לשילך לגיהנם אבל הוא ראוי לילך לג"ע והצבור בכלל חטאו חטאים הראויים בעדם ללכת לגיהנם ילכו כל אחד ואחד כשימות לגיהנם שהרי מצינו דור הפלגה אין להם חלק לעוה"ב ולא אשכחן שמתו כלם כאחת אלא ודאי כדאמרן:

ומ"ש תולין ענייננו שתולין להם שלש עונות אלו ואין מניחין אותן במשקל עד שישקלו כל עונותיהם כיון שנשקלו עונותיהם אם נמצאו מרביעי ואילך מרובין על זכיותיהם אותם ג' עונות מצטרפין ודנים אותם על הכל ואם נמצאו זכיותיהם כנגד עונותיהם מרביעי ואילך מעבירין כל עונותיהם ראשון ראשון, מעתה לא יקשה על רבינו מה שהקשה עליו הראב"ד וז"ל זה מן הערבוב וכו' זו היא הצעת הדברים ועיקר עכ"ל הראב"ד. ולדעת רבינו ההיא דר"י בר יהודה בשנדון אם ילך לגן עדן או לגיהנם דומיא דההיא דר' ישמעאל:

הבינונים אם היה בכלל מחצה וכו'. פ"ק דר"ה (דף י"ו.) אמרינן דבינונים דאמרי ב"ה רב חסד מטה כלפי חסד דוקא שאין בכלל עוונותיהם עון פושעי ישראל בגופן ומאי ניהו קרקפתא דלא מנח תפילין מעולם. וכתב הר"ן דה"ה לשאר מצות עשה שלא קיימם מעולם כגון שלא קרא ק"ש ולא בירך על המזון אחריו מעולם. וכתב ר"ת ז"ל דדוקא כשנמנע מלהניחם מחמת שהמצוה בזויה בעיניו אבל אם אינו נמנע מלהניחם אלא מפני

שהם צריכין גוף נקי והוא ירא שמא לא יוכל ליזהר בהם אין זה בכלל פושעי ישראל בגופן עכ"ל. ומפורש שם בגמרא דבינונים שיש בכלל עונותיהם עון פושעי ישראל בגופן מצפצפין ועולים ואם עונותיו מרובין מזכיותיו ובכלל עונותיו עון פושעי ישראל בגופן יורדין לגיהנם ונידונין בה שנים עשר חדש ולאחר שנים עשר חדש גופן כלה ונשמתן נשרפת ורוח מפזרתן תחת כפות רגלי הצדיקים כלומר וזכות הוא להם שהם תחת רגלי הצדיקים דעל כ"פ הצדיקים יבקשו עליהם רחמים. ומסיים בברייתא אבל האפיקורוסים שכפרו בתורה ושכפרו בתחיית המתים ושפירשו מדרכי הצבור ושנתנו חתיתם בארץ חיים ושחטאו והחטיאו את הרבים כגון ירבעם בן נבט יורדים לגיהנם ונידונין בה לדורי דורות וגיהנם כלה והם אינם כלים ופריש רב חסדא דשנתנו חתיתם בארץ החיים היינו פרנס שמטיל אימה יתירה על הצבור שלא לשם שמים. והשאר שכתב רבינו צ"ע היכא מייתי להו:

ומ"ש וכן חסידי אומות העולם וכו'. פלוגתא דר' אליעזר ור"י בפ' חלק (סנהדרין דף ק"ה.) ופסק כר"י. וכתב רבינו בפירוש המשנה דהכי משמע מתני' דמני לבלעם בהדי ארבעה הדיוטות שאין להם חלק לעולם הבא:

הלכה ז

חמשה הם הנקראים מינים. בפרק אין מעמידין (עבודה זרה דף כ"ו:) אמרינן דמין זה העובד כוכבים וסובר רבינו דכל הני מינים מיקרו:

והאומר שיש שם רבון אחד וכו'. כתב הראב"ד ולמה קרא לזה מין וכו' המשבשות את הדיעות, עכ"ל. ויש לתמוה על פה קדוש איך יקרא לאומרים שהוא גוף ובעל תמונה גדולים וטובים ממנו. ואפשר שעיקר הנוסחא כמו שכתוב בספר העיקרים פ"ב ממ"א וז"ל. א"א אע"פ שעיקר האמונה כן הוא המאמין היותו גוף מצד תפיסתו לשונות הפסוקים והמדרשות כפשטן אין ראוי לקרותו מין, עכ"ל. וגם לפי נוסחתנו זאת היתה כוונתו. וכבר הרחיב הדיבור בזה בעל ספר העיקרים בפרק הנזכר:

וכן האומר שאינו לבדו ראשון וצור לכל. כלומר האומר אמת שיש אלוה יחיד ואינו בעל גוף ותמונה אבל אינו לבדו ראשון שיש חומר ראשון קדום וממנו ברא העולם אם כן אינו ראשון ויוצר הכל שהרי החומר לא בראו שהיה קדום:

כתב הראב"ד וכן האומר שאינו לבדו ראשון א"א כאותו שאמר וכו' ובהם עשה מה שעשה, עכ"ל. כתב כן להבדיל בין זה לאותו שכתב תחלה האומר שאין שם אלוה:

הלכה ח

שלשה הם הנקראים אפיקורסין. מדתנן בפרק חלק (סנהדרין דף צ') האומר אין תורה מן השמים ואפיקורוס אלמא אפיקורוס לאו היינו האומר אין תורה מן השמים. ומכל מקום ק"ל דאמרינן התם [דף צ"ט:] מאי אפיקורוס רב ור' חנינא אמרי זה המבזה תלמיד חכם רבי יוחנן וריב"ל אמרי זה המבזה חבירו בפני תלמיד חכם וצריך טעם למה השמיטם רבינו וכתב במקומם מה שכתב:

האומר שאין תורה מן השמים אפילו פסוק אחד. בפרק חלק (סנהדרין צ':) תנן ואלו שאין להם חלק לעולם הבא האומר אין תורה מן השמים ומפרש בגמרא [צ"ט:] שאפילו אומר כל התורה מן השמים חוץ מפסוק זה שלא אמרו הקב"ה אלא משה מפי עצמו זהו כי דבר ה' בזה ואפילו אמר כל התורה מן השמים חוץ מדקדוק זה מק"ו זה מג"ש זו זהו כי דבר ה' בזה ומדאמר הכא ק"ו וג"ש אלמא לא שנא כופר בתורה שבכתב לא שנא כופר בתורה שבעל פה בכלל האומר אין תורה מן השמים הוא וכל שכן האומר שהבורא החליף מצוה זו במצוה אחרת שהרי זה מכחיש כמה כתובים המורים שהתורה נצחית:

הלכה ט

שנים הם המומרים וכו'. מבואר בכמה מקומות בתלמוד מהם פ"ק דחולין (דף ה'.):

ומ"ש הוא שיעשה להכעיס. גם זה מבואר שם דמומר אוכל נבלות לתיאבון דינו כישראל. ובפ' אין מעמידין (עבודה זרה דף כ"ו:) מומר פליגי ביה רב אחא ורבינא חד אמר לתיאבון מומר להכעיס אפיקורוס הוי וחד אמר אפילו להכעיס נמי מומר אבל איזהו אפיקורוס העובד עבודת כוכבים ובפלוגתא דרב אחא ורבינא ק"ל לקולא ולכך פסק רבינו דלהכעיס הוי מומר ולא אפיקורוס:

המומר לכל התורה וכו'. כלומר אפילו שגזרו גזירה כיון שמעצמו הלך וחזר לדתם באומרו מה בצע לי להדבק בישראל וכו' וכ"ש אם לא היה שם גזרה וברצון נפשו הלך וחזר וכו':

וכתב הראב"ד והמומר לכל התורה כולה כגון החוזר לדת העובדי כוכבים א"א ומי שחוזר לדת עבודת כוכבים הנה הוא מודה באלהיהם. טעמו להשיג על רבינו שה"ל לקרותו מין כיון שמודה בעבודת כוכבים והוא כתב למעלה שהאומר שהוא גוף ובעל תמונה הוא מין ועוד שהם אומרים שהם הרבה והוא כתב למעלה שהאומר שיש שם מנהיג אבל הם הרבה הוא מין והיאך קראו מומר. ואני אומר אילו לא היתה אומה אחרת בעולם אלא עובדי כוכבים היה לו להשיג כן אבל כיון שיש אמונות אחרות שאינן עובדים כוכבים היאך יקרא מין לחוזר לדתם. ועוד י"ל שהחוזר לדת ההיא שני שמות

רעים נקראו לו מין ומומר. ועוד י"ל שמין נקרא המאמין באחד מחמשה דברים הנזכרים למעלה והחוזר לדת העובדי כוכבים אע"פ שלא יאמין בדתם אלא שחוזר לדתם כדי שלא להיות שפל ונרדף ישראל מומר מיקרי אבל מין לא מיקרי שהרי אינו מאמין בלבו שיש צור זולתי אלהינו. ובפ"ב מהלכות עבודת כוכבים כתב רבינו ישראל שעבד עבודת כוכבים הרי הוא כעובד כוכבים לכל דבריו ואינו כישראל שעובר עבירה שיש בה סקילה ומומר לעבודת כוכבים הרי הוא מומר לכל התורה כולה:

הלכה יד

ויש עבירות שהם קלות וכו'. במסכת אבות פרק שלישי [משנה י"א] רבי אלעזר המודעי אומר המחלל את הקדשים והמבזה את המועדות והמפר בריתו של אברהם אבינו והמגלה פנים בתורה שלא כהלכה והמלבין פני חבירו ברבים אע"פ שיש בו תורה ומעשים טובים אין לו חלק לעולם הבא. וק"ל למה לא מנה רבינו מפר בריתו של אברהם אבינו, ועוד מנ"ל שאלו קלות מהראשונות דמי חמיר בעל לשון הרע ממבזה מועדות. ואפשר לומר שמפר בריתו של אברהם היינו מושך בערלתו שמנה בהדי הנך דלעיל. אבל קשה למה לא מנה גם מגלה פנים בתורה, וי"ל דבפרק חלק (סנהדרין דף צ"ט:) אמרינן דמגלה פנים בתורה היינו מבזה תלמיד חכם או מבזה חבירו בפני תלמיד חכם וכבר מנה רבינו מבזה תלמיד חכם דפסק כרב ורבי חנינא דאמרי התם הכי ולא כר' יוחנן וריב"ל דאמרי דהיינו מבזה חבירו בפני תלמיד חכם דאע"ג דהלכה כר' יוחנן לגבי רב מכל מקום ר' חנינא אפשר דעדיף מר' יוחנן וריב"ל כיון דאיכא רב נמי בהדיה וכיון דהוא מידי דספיקא פסק לקולא:

ומכנה שם רע לחבירו. תניא בפרק הזהב [ב"מ דף נ"ח:] דאין לו חלק לעולם הבא ואמרו שם דאפילו דש ביה בשמיה ופירש"י כבר הורגל בכך שמכנים אותו בכך ואין פניו מתלבנות ומכל מקום זה להכלימו מתכוין עכ"ל. נראה מדבריו דאי דש ביה בשמיה וזה אינו מתכוין להכלימו דשרי ובוחן לבבות הוא יודע. ורבינו כתב דמכנה שם ולא כתב שם רע. ונ"ל שכתב כן לרבות הא דדש ביה בשמיה שכבר אין נראה בעיניו שם רע ואפ"ה אסור. ומה שמנה רבינו קורא לחבירו בכינוי ומתכבד בקלון חבירו לא ידעתי מקום שבו יאמרו שאין להם חלק לעולם הבא רק בפרק בני העיר (מגילה דף כ"ח.) אמרו שאמר רבי נחוניא בן הקנה אחד מהדברים שבשבילם האריך ימים בעבורם הוא שלא נתכבד בקלון חבירו ורבי זירא אמר מהדברים שבשבילם האריך ימים הוא שלא קרא לחבירו בכינויו. וי"ל לדעת רבינו היינו קורא לחבירו בכינויו היינו מכנה שם לחבירו כיון דאמרו דאפילו דש ביה בשמיה א"כ אינו המכנה הראשון. ואפשר שמשמעות מכנה

היינו המכנה הראשון. וממה שאמרו אע"ג דדש ביה בשמיה למד רבינו לקורא לחבירו בכנוי בהוא הדין וצ"ע:

במה דברים אמורים שכל אחד מאלו וכו'. כן כתב הרי"ף בפרק קמא דר"ה וכן כתבו התוס' וראיה מהא דתניא פרק קמא דקידושין [דף מ':] אפילו רשע גמור כל ימיו ועשה תשובה באחרונה אין מזכירין לו:

כל הרשעים וכו'. פרק לפני אידיהן (ע"ז דף ז'.) וכלן שחזרו בהם אין מקבלין אותם עולמית דברי ר"מ ר"י אומר חזרו בהם במטמוניות אין מקבלין אותם בפרהסיא מקבלין אותם. א"ד עשו דבריהם במטמוניות מקבלין אותן בפרהסיא אין מקבלין אותן ר"ש ור' יהושע בן קרחה אומרין בין כך ובין כך מקבלין שנאמר שובו בנים שובבים אמר ר' יצחק איש כפר עכו א"ר יוחנן הלכה כאותו הזוג. ומפרש רבינו דהאי וכלן קאי אכל רשעים ופושעים וכיוצא בהם. ונראה דקאי לכל הנך שכתב בפ' זה גם לאפיקורוסין ואע"פ שכתב בפרק ב' דעכו"ם שהאפיקורוסין אין מקבלין אותם בתשובה לעולם כבר כתב שם והאפיקורוסין הם התרים אחר מחשבות לבם בסכלות דברים שאמרנו עד שנמצאו עוברים גופי תורה להכעיס בשאט נפש ביד רמה ואומרים שאין בזה עון משמע דבהנך אפיקורסים דוקא הוא דקאמר שאין מקבלין אותם:

פרק ד

הלכה א

ארבעה ועשרים דברים מעכבין את התשובה וכו'. ברייתא כתבה הרי"ף בפ' בתרא דיומא. וכתב הר"ן לא ידעתי היכן היא שנויה. ומצאתי כתוב יגענו וחפשנו ולא מצאנו בברייתות הנמצאות אצלנו שהוא הנקרא תוספתא משני חבורי רבי חייא ורבי אושעיא וזולתו אבל נמצאת במסכתות קטנות לעצמה:

הלכה ג

והאוכל שור עניים וכו': **כתב** הראב"ד דומה שהוא שונה ברי"ש וכו' ואומר שלי אני נוטל, עכ"ל. ואני אומר שאין הכרע לגירסא זו יותר מזו. ועוד שאפשר שגם רבינו גורס שוד בדלי"ת והיינו נכסי יתומים דלישנא דקרא נקט משוד עניים ונתן טעם רבינו למה ייחדו עניים יותר משאר בני אדם מפני שאלו אמללים הם ויוכל לאכול השוד שלהן מה שאין כן בשאר בני אדם ועוד טעם שני מפני שאינן ידועים ומפורסמים:

והמקבל שוחד וכו' שהדבר יש לו רגלים. כלומר שלא ישיב אל לבו לאמר שלא כדין דנתי שהדין תלוי בשיקול הדעת ויש לו רגלים לומר יפה דנתי וכיון שקבל השוחד לעולם לבו ודעתו נוטים לצד זכותו ולא לצד חובתו:

פרק ה

הלכה ב

על מה שכתב רבינו אלא כל אדם ראוי להיות צדיק וכו' או חכם או סכל. כתבו הגהות תימא דאמרינן בפרק כל היד [נדה דף ט"ז.] המלאך הממונה על ההריון לילה שמו ונוטל הטפה וכו' או גבור או חלש או טפש או חכם. הרי בפירוש משמע שגם דבר זה הוא בידי שמים. ואולי יש חלוק בין סכל לטפש וסכל הוא לענין יראת שמים. ומורי הר"ם תירץ דהכא ה"פ לאחוז בחכמה או בסכלות וההוא דפרק כל היד ר"ל לעשות לו לב חכם או לב טפש עד כאן לשון הרמ"ך. ומ"ש דסכל הוא לענין יראת שמים אין לו טעם דאין ענין סכל לענין יראת שמים ועוד דאין זה מקביל לחכם:

הלכה ה

וכיון שכן הוא אין בנו כח לידע איך ידע הקב"ה וכו': **כתב** הראב"ד א"א לא נהג זה המחבר וכו'. וכל זה איננו שוה עכ"ל. וי"ל שרבינו נתכוון שאם אי זה אדם יקשה בעיניו קושיא זו יתבלבל דעתו ולכן הציע לפניו דברים אלו כדי שישוב וידע שאין מטבע שאלה זו ליישבה אלא כאמור שאין בנו כח לידע היאך ידע הקדוש ברוך הוא כל הברואים ומעשיהם וכו':

פרק ו

הלכה ה

והלא כתוב בתורה ועבדום וכו'. חוזר למה שכתב למעלה שפרעה לא גזר עליו הש"י שיחטא אלא שחטאו חייבו למנוע ממנו התשובה ועל זה מקשה והלא כתוב בתורה ועבדום וענו אותם הרי שגזר על המצריים שירעו לישראל:

פרק ז

הלכה ב

לעולם יראה אדם עצמו וכו'. פרק שני ממסכת אבות שוב יום אחד לפני מיתתך. ובשבת פ' שואל (שבת דף קנ"ג.) פירשו שכל יום יראה כאילו הוא יום אחד לפני מיתתו נמצאו כל ימיו בתשובה:

הלכה ד

אמרו חכמים מקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים וכו'. מימרא דר' אבהו פ' אין עומדין (ברכות ל"ד:):

הלכה ה

ואין ישראל נגאלים אלא בתשובה. בפ' יוה"כ (דף פ"ז:) גדולה תשובה שמקרבת את הגאולה:

הלכה ח

וחטא גמור הוא וכו'. משנה בסוף הזהב (מציעא נ"ח: נ"ט:) אם היה בעל תשובה לא יאמר לו זכור מה היו מעשיך הראשונים ובגמרא מאן דזקיף ליה זקיפא בדיוקתיה לא לימא ליה לחבריה זקוף לי בניתא, כלומר מי שיש לו תלוי במשפחתו לא יאמר לו תלה לי דג זה שכל לשון תליה גנאי הוא לו, ולמד מכאן רבינו דלבעל תשובה נמי כל שמזכיר לפניו דברים ועניינים הדומים למעשיו כיון שזה מתבייש בכך אסור:

פרק ח

הלכה א

מפי השמועה למדו למען ייטב לך וכו'. בסוף פ"ק דקידושין (דף ל"ט: מ'. ובסוף חולין קמ"ב.) מימרא דר' יעקב:

ופרעון הרשעים הוא שלא יזכו לחיים אלו וכו'. ממ"ש רבינו כאן וגם ממה שכתב להלן הנקמה שאין נקמה גדולה ממנה וכו' נראה שאין שום עונש וצער אחר לרשע אלא הכרת הזה בלבד. ודבר זה אינו לא כפי דברי תורה ולא כפי דברי רז"ל שהרי לדברים אלו אין עונש האדם אלא כרת ואין התורה מחייבת כרת לכל אדם. ונמצאת פוטר בטענה זו את כל החוטאים מן העונש. ועוד לדעת זו עשית את העובר על כרת אחת ואפיקורוס הכופר בעיקר ושופך דמים שוים בדיניהם וזה דבר הפך הדעת והפך התורה. וכתב הרמב"ן ז"ל שח"ו לא עלה דבר זה על דעת רבינו ז"ל אלא דבריו ז"ל על סוף האבדון וכליון החרוץ

שאין אחריו עונש ונקמה שהוא הכרת שהוא ביטול הנפש וכלל בה שביטול זה הוא מלבד מה שנתייסרה תחלה בעונש גיהנם ביסורין גדולים והוא עונש גדול ואבדון חמור שאבדה הנפש הנועם הגדול שהיתה ראויה לו מצד שהיתה זכה שלוקחה ממקום כבוד המלאכים או למעלה מהם שהוא זכות הצדיקים ומעלתם. וכן כתב לעיל פרק ג' כל הרשעים שעונותיהם מרובים דנין אותם כפי חטאם ויש להם חלק לעולם הבא ואלו שאין להם חלק לעולם הבא אלא נכרתים ואובדין ונדונין כפי גודל רשעם וכו', הרי שהפריש בין חייבי כריתות גמור ובין הנידון כפי רשעו ואם אין שם יסורין מה חילוק יש אלא דעתו כדפרישית, עכ"ל:

מפי השמועה למדו הכרת בעוה"ז וכו'. בפרק ד' מיתות (סנהדרין ס"ד:):

הלכה ב

העולם הבא אין בו גוף וכו': **כתב** הראב"ד דברי האיש הזה בעיני וכו'. ויהיו העטרות כמשמען ולא יהיה משל, עכ"ל:

ול"נ שאין חילוק בין רבינו להראב"ד אלא בשמות בלבד. דלרבינו העולם שלאחר המות נקרא העוה"ב וכמ"ש בסוף פרק זה ז"ל זה שקראו אותו חכמים עוה"ב לא מפני שאינו מצוי עתה וזה העולם אובד ואח"כ יבא אותו העולם אין הדבר כן אלא הרי הוא מצוי ועומד שנאמר אשר צפנת ליראיך ולא קראוהו עוה"ב אלא מפני שאותם החיים באים לו לאדם אחר חיי העולם הזה שאנו קיימים בו בגוף ונפש וזהו הנמצא לכל אדם בראשונה, עכ"ל. וכל אותם המאמרים שהביא הראב"ד הם לעולם התחיה והראב"ד ז"ל קורא לעולם התחייה עוה"ב ובכך עלו דברי שניהם כהוגן ואלו ואלו דברי אלהים חיים:

כך אמרו חכמים הראשונים העוה"ב וכו'. מימרא דרב סוף פרק היה קורא (ברכות י"ז.):

הלכה ד

וחכמים קראו לה וכו': **כתב** הראב"ד ואם זו היא הסעודה וכו'. כלומר דאמרינן סוף פרק ערבי פסחים (פסחים דף קי"ט:) שלעתיד לבא סעודה שהקב"ה עושה לצדיקים נוטל כוס של ברכה ומחזר על כל האבות עד שמגיע לדוד והוא נוטל ומברך. ורבינו יסבור דהיינו לעולם התחייה אבל מה ששנינו והכל מתוקן לסעודה היינו העולם הבא אחר המות. וצריך לי יישוב לדעת הראב"ד דעולם הבא היינו עולם שאחר התחייה היאך יתיישב מימרא דרב העוה"ב אין בו לא אכילה וכו':

הלכה ז

אמרו חכמים כל הנביאים וכו'. מימרא דרבי חייא בר אבא פרק במה אשה יוצאה (שבת דף ס"ג.) ודע דמשמע התם דהא דרבי חייא בר אבא פליגא אדשמואל דאמר אין בין

העולם הזה לימות המשיח אלא שיעבוד מלכיות בלבד, ורבינו כתב כאן הא דרבי חייא בר אבא בפרק שאחר זה וגם בפרק י"ב מהלכות מלכים כתב לדשמואל וצ"ע:

הלכה ח

זה שקראו אותם חכמים העולם הבא וכו': **כתב** הראב"ד נראה כמכחיש וכו' וחד חרוב נמצא שהוא עולם חדש, עכ"ל. וכבר כתבתי שדעת רבינו שעוה"ב הוא עוה"ב אחר המות והקבלה שהקב"ה יחריב את עולמו בסוף שיתא אלפי שנים כמוזכר בפרק חלק גם רבינו לא יכחיש זה ואינו ענין למ"ש רבינו:

פרק ט

הלכה ב

אין בין העולם הזה וכו'. מימרא דשמואל פ' במה אשה יוצאה (שבת דף ס"ג.) כתבתי בפרק קודם זה מה שיש לספק בלשון זה:

פרק י

הלכה ד

שמא תאמר הריני לומד תורה בשביל שאהיה עשיר וכו' במצותיו חפץ מאד ולא בשכר מצותיו. פרק לפני אידיהן (ע"ז דף י"ט.) מימרא דר' אלעזר:

אל תהיו כעבדים וכו'. פ"ק דאבות [משנה ג']. ולפי שנמשך ממאמר זה ענין צדוק ובייתוס כתב שהיו מצוים תלמידיהם ומשכיליהם ביחוד, כלומר ולא לכלם:

הלכה ו

דבר ידוע וכו'. עד שישגה בה תמיד כראוי:

כתב הראב"ד א"א זה השגיון וכו' שלא תשית עליהם לב, עכ"ל. מ"ש לשון שיר נראה דהיינו לומר שישמח באהבת ה' כמו שאדם שמח בשיר. השי"ת ישים חלקנו מאוהבי שמו אמן וכן יהי רצון:

נשלם ספר המדע